

A SZELEKTÍV FORRÁSHASZNÁLAT ÉS A 19–20. SZÁZADI FÜGGETLENSÉGI SZEMLÉLET VISSZA- VETÍTÉSÉNEK VESZÉLYEI: VÁLASZ ŐZE SÁNDORNAK

PÁLFFY GÉZA

Egy-egy történelmi korszakot, ám még egy-egy eseményt is többféle módon és sokféle szemszögből lehet vizsgálni és értékelni. A Bocskai-felkelés kapcsán e kötetben nyomon követhető vita – úgy érzem ennek fényes bizonyítéka. Őze Sándor kollégám és jómagam egészen eltérő kutatási módszerrel és teljesen más keretekben, illetve szemléletben vizsgáljuk a magyar történelem egyik legizgalmasabb periódusa, a 16–17. század egyik sokat tárgyalt mozgalmát. Ő – mint dolgozatának egyetlen jegyzetében maga állítja – kutatások folytatása nélkül, sőt (mint írásából kiderül) az elmúlt esztendők új eredményeit szinte teljesen mellőzve, a 19–20. századi nemzeti függetlenségi szemléletben, ráadásul aktuálpolitikai kiszólásokkal tarkítva értelmezi az 1604 és 1606 közötti esztendők eseményeit.

Joggal merül fel ugyanis Vitapartnerem munkamódszere kapcsán a kérdés, miként vélekedhet valaki egy meghatározó történelmi esemény értékelése kapcsán úgy, hogy „*nincs értelme a felkelés kitörésével kapcsolatban semmiféle kronológiai dekázásnak*”, miként lehetséges források nagy mennyisége alapján levont következtetéseket egyszerűen azzal lesöpörni, hogy „*Pálffy Géza állítása, miszerint a rendek nagy része nem támogatta Bocskai mozgalmát, nem igazán bizonyítható*”, vagy miként mellőzheti valaki teljességgel az elmúlt évtized meghatározóan új, oszmanisztikai kutatási eredményeit. Ami pedig a szemléletet illeti: ritkán találkozni olyan merész állítással, hogy a 16. századi Magyar Királyságban „*a rendi szervezetek nem működtek törvényesen*”, vagy hogy a Habsburgok „*a szomszédos cseh nemességet ekkor [ti. a harmincéves háború idején] üldözik ki országából*” és hasonlókkal még hosszan folytathatnánk, a ténybeli hibákról nem is beszélve. Végül számomra érthetetlen, mit keresnek egy Bocskairól írott *történeti vitacikkben* utalások az 1956-os forradalomra vagy az európai unióra (az utóbbi „nyugati birodalom”-ként szerepel). Mivel magam e történeti munkamódszerrel és szemlélettel egyáltalán nem tudok azonosulni, ezért pusztán ennek néhány veszélyére és buktatójára szeretném felhívni a figyelmet.

Először a kutatási munkamódszerről. Bár egy történeti problémához természetesen mindenkinek lehetősége és joga van hozzászólni, előtte talán érdemes lenne azzal behatóbban megismerkedni, friss szakirodalmát és forrásait áttanulmányozni. Bocskai mozgalmának a korábbiaknál alaposabb feltárása ugyanis – Nagy László és Benda Kálmán 1950–1960-as évekbeli forráskiadó munkája óta – a szemléleti okokkal szoros összefüggésben elsősorban azért nem lépett hosszú ideig előre, mert (talán egyedül a hajdúkérdést kivéve) nem folytak rá vonatkozóan alap-

kutatások. Így, bármennyire hihetetlen, az elmúlt évekig a magyar történetírás nem adott választ arra az alapvető kérdésre, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben kik támogatták Bocskait. Ehelyett egyszerűbb volt a nemzeti függetlenségi szemlélet jegyében a melléje állókat „nemzeti hősöknek”, míg a felkelést nem támogatókat vagy a hosszú háború közepette békére vágyókat „árulóknak” minősíteni. Horn Ildikónak az erdélyi, Dominkovits Péternek pedig a dunántúli rendekre vonatkozó újabb kutatásai azonban egyértelműen bizonyították,¹ hogy a kor politikusai és emberei nem a 19–20. század utólagos elvárásainak megfelelően hozták meg döntésüket a Bocskaihoz való csatlakozásról vagy a neki való ellenállásról. Magam nagydoktori disszertációmban a Magyar Királyság rendiségének teljes számbavételével ezt a képet igyekeztem még tovább árnyalni,² amit ha Vitapartnerem források alapján cáfolna meg, természetesen elfogadnám.

Emellett érdemes lenne Kollégámnak a bécsi és pozsonyi kormányzékai, valamint családi levéltárak anyaga mellett például az evangélikus vallás 17. század eleji legfőbb támaszának, ám egyúttal a Bocskai elleni fegyveres harc egyik vezéralakjának és a bécsi béke egyik létrehozójának, Thurzó Györgynek Budapesten és Biccson őrzött gazdag levelezésébe betekintenie,³ hogy a korabeli politikai és hatalmi viszonyrendszerből ne kiemelve próbálja meg értelmezni a felkelést. Így közelebb juthatna annak megértéséhez, mi is történt valójában 1604–1606-ban: a magyar rendeket Bocskai vezette-e, miként viszonyult mozgalmához a dunáninneni országrész nemessége, a bécsi béke valóban az ő művének tekinthető-e, kik akarták folytatni a háborút 1606-ban, mindenki ugyanazt értette-e a „haza” fogalma alatt, mint a fejedelem, és még sorolhatnánk. Ám Dominkovits Péter említett kiváló forráskiadványa mellett Bocaius János műveit sem ártana elolvasnia, aki 1605 végén Bocskai egyik legfőbb híveként is „*polgárháborúvá fajult háború*”-ról beszélt.⁴

A kutatás egyoldalúsága igaz Bocskai oszmán kapcsolataira is, amelyek alapos ismerete az irodalomban ritka kivételnek számít. Pedig – miként magam is többször hangsúlyoztam – a kétségkívül Habsburg-ellenes mozgalom sikere alapvetően függött ettől a kapcsolatrendszerétől. S noha Vitapartnerem úgy véli, ezzel kapcsolatban írásomban csupán „*a Szekfü Gyula által gyakran alkalmazott, érzelmekre apelláló történelemábrázoló módszer lett felmelegítve*”, érdemes lenne elolvasnia Papp Sándornak az elmúlt években e kérdéskörrel publikált, meghatározóan új eredményeit.⁵ Ezek ugyanis igazolták, hogy Bocskai már mozgalma kezdetén, azaz 1604. november közepétől az oszmánok – hangsúlyozandó – *tényleges vazallusa* volt, majd *maga kért koronát Isztambultól és küldte meg oda 1605 márciusá-*

¹ HORN 2006, 87–104.; DOMINKOVITS 2006

² PÁLFFY 2008, 321–335., különösen 30/a–c. táblázatok.

³ MOL E 196, Archivum familiae Thurzó és ŠA Bytča, OK TK II. passim.

⁴ CSONKA–SZAKÁLY 1988, 93.

⁵ PAPP 2001, 119–135.; PAPP 2004, 1198–1211.

ban Szapolyai János egykori török szerződéslevelét, azaz egy „török oltalom” alatt álló kelet-magyarországi és erdélyi egységes államban gondolkodott vagy legalábbis reménykedett. Sőt, már 1604. október közepén a hajdúk is csupán abban az esetben voltak hajlandók szövetkezni vele, ha nem hoz közéjük török–tatar csapatokat. Ezek az adatok azt is mutatják, hogy a felkelés megértésében a kronológiának igenis döntő jelentősége van.

Végül a korábbi kutatások szelektív volta mellett a számottevőbb forráskritika hiányát jól jelzi, hogy 2006-ban egy magyarul is kiválóan tudó holland kolléga, Kees Teszelszky merete először feltenni történetírásunk és történelemtankönyveink toposszá vált állításával szemben azt az alapvető kérdést, hogy 1605. november 11-én Rákos mezején a török koronát valóban visszautasította-e Bocskai István⁶ miként azt Bocatius János nevezetes leírása állítja. Nemleges válasza és az említett oszmanisztikai kutatások ismeretében tehát kijelenthető, hogy Bocskai esetében az oszmán vazallusság ugyanúgy források igazolta tény, mint a Habsburg-ellenesség! Azaz jó lenne, ha mozgalmát a jövőben mindezt figyelembe véve, és nem a későbbi Habsburg–magyar konfliktus és magyar–török barátság alapján, hanem az egykorú források kritikai elemzése segítségével ítélnénk meg. Ez ugyanakkor – és ebben Vitapartneremmel teljesen egyetértek – nem jelenthet sem negatív, sem pozitív minősítést, azt viszont mindenképpen, hogy Bocskai esetében szabadságharcról vagy nemzeti függetlenségért vívott küzdelemről egyáltalán nem beszélhetünk. Legvégül: ami Bocskai lengyel királyságának valós lehetőségeit illeti, ezt is konkrét forrásokkal kellene bizonyítani. Tudtommal ugyanis erről még egyetlen önálló tanulmány sem született, a Báthory Istvánra való analogikus hivatkozás és a diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó adatok pedig ehhez jelenleg kevés tényleges bizonyító erővel bírnak.

A levéltári források szelektív használatánál és az új szakirodalom mellőzésénél még komolyabb problémát érzek szemléleti téren. Úgy tűnik ugyanis, hogy ha valaki Bocskai mozgalmát nem a 19–20. századi nemzeti függetlenségi elvárások szellemében értékeli, akkor rögtön azt igyekeznek kiolvasni írásából, hogy *„Pálffy Géza egy sokszinű és ellentmondásos mozgalomról ír, negatívan értékelve Bocskai István szerepét, megkérdőjelezve erkölcsi integritását.”*, illetve *„a szerző azt sejteti, hogy minden olyan történeti irodalom mindmáig, mely elfogadja a Habsburg Birodalom elleni felkelések magyar részről való jogosságát, az romantikus ködképeket hajszol.”* Rögtön hangsúlyozni szeretném: Bocskai személyes szerepével és erkölcsi integritásával egyáltalán nem foglalkoztam (ez életrajzíróinak feladata), csupán politikai „pálfordulásának” okait igyekeztem feltárni – minősítés nélkül, kiemelve, hogy ennek pontos részleteit sajnos mind a mai napig nem ismerjük. A mozgalom rendi jellegéről pedig röviden *História*-tanulmányomban is szóltam, általa többször idézett doktori értekezésemben pedig mindezt külön alfejezet-

⁶ TESZELSZKY 2006, 239–246.

ben tárgyaltam.⁷ S bár Ő az általam csupán egyetlen alkalommal használt „romantikus” jelzőről hosszasan értekezik, talán érdemes felhívni figyelmét, hogy a historiográfiában a „nemzeti romantikus” vagy „nemzeti függetlenségi” történetírói irányzat mind Magyarországon, mind nyugaton bevett fogalom.⁸

Mind tanulmányom, mind nagydoktori értekezésem ugyanakkor kétségkívül komoly kritikával illeti ezt az irányzatot. Véleményem szerint azonban Bocskai mozgalmát és a kora újkori magyar történelmet nem lehet a 19–20. századi függetlenség szellemében vagy az akkori Habsburg–magyar konfliktusok szemüvegén át vizsgálni és értelmezni. Ezt a szemléletmódot ugyanolyan anakronisztikusnak, sőt történelmietlennek tartom, mint a szlovák vagy román történetírás modern határokat visszavetítő nemzetállami felfogását. Míg azonban az utóbbi ellen minden magyar történész – teljes joggal – emeli fel szavát, saját magyar nemzeti függetlenségi történelemfelfogásunkkal nehezen nézünk szembe. S jóllehet minden korszak, így napjaink alapvető politikai változásai is vitathatatlanul befolyásolják és alakítják gondolkodásunkat, a történeti köztudatba a 19. század második fele óta szinte beleplántált mítoszok és előítéletek helyett a 21. század elején Bocskai István mozgalmának értékelésekor érdemes visszatérni az eredeti források szisztematikusan feltáráshoz. A sokrétű, többcélú és ellentmondásos felkelést ugyanis reálisan csak az egykori dinasztikus és rendi államkeretek, azaz a Habsburg Monarchia és a benne előkelő helyet elfoglaló Magyar Királyság, illetve az Oszmán Birodalom és a vele viszonylag laza vazallusi viszonyban álló Erdélyi Fejedelemség rendszerében érthetjük meg. Azaz a Bocskai-felkelést nem az utókor emlékezetének és a későbbi korok politikusainak megítélése alapján, ám nem is az 1848–49-es szabadságharc vagy az 1956-os forradalom előzményeként kell történetírásunknak értelmeznie (ennek vizsgálata a recepció- és a történeti emlékezet-kutatás, azaz elsősorban nem a kora újkorral foglalkozó történészek feladata), hiszen ily módon e régi korszakot rögtön aktuálpolitizáljuk. Érdemes lenne tehát követni azon angol, amerikai vagy osztrák kollégákat (például Robert J. W. Evanst, Charles W. Ingraót vagy Thomas Winkelbauert), akik Közép-Európa és benne a Magyar Királyság kora újkori történetét már évtizedek óta e keretekben elemzik.⁹ A magyar történelem ugyanis szerintem így lehet a kontinens históriájának szerves része.

Végezetül Őze Sándor írása kapcsán – hadd idézzek – egy bevett magyar közmondást: „Egyik szemem sír, a másik meg nevet.” Egyrészt örülök, hogy bár tisztelt Kollégám nem látott újdonságot kérdésfelvetésemben, ennek dacára hosszú vitacikket írt róla, ami talán mégis azt jelzi, hogy a Bocskai-felkelést legalább rész-

⁷ PÁLFFY 2008, 311–317.

⁸ A magyar irodalomból lásd például újabban GUNST 2000, 178–224. passim és ROMSICS 2006, 261–262., 270–272., illetve az angoltól („*National Romantic School*”): VARDY 1976, 43–46., 121–128.

⁹ EVANS 1979; INGRAO 2000; WINKELBAUER 2003

ben sikerült új megvilágításba helyezni, sőt érdemes a jövőben még tovább kutatni. Másrészt viszont szomorúsággal tölt el, hogy a 21. század elején – a 16–17. század vonatkozásában is – még mennyire elevenen él a későbbi korszakok szemléletét és igényeit visszavetítő, az egykorú hatalmi viszonyokra és a forrásokra kevés figyelmet fordító történetírás. Mivel pedig mindezt Magyarország egyik vezető egyetemének docense képviseli, így csak abban reménykedhetünk, hogy hallgatói között mindig lesznek olyanok, akiknek egyetemi kérdésfeltevéseit, majd történeti kutatásait nem különféle aktuálpolitikai irányzatok, hanem az egykorú források és azok gondos kritikával való elemzése határozzák majd meg.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOL E 196 Archivum familiae Thurzó

Magyar Országos Levéltár, Budapest; E 196, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Thurzó

ŠA Bytča, OK TK II.

Štátny archív v Bytči, Oravský komposesorat – thurzovská korešpondencia II. Inv. č. 14–688. [Thurzó György levelezése]

BIBLIOGRÁFIA

CSONKA–SZAKÁLY 1988

CSONKA Ferenc–SZAKÁLY Ferenc (szerk.): *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezir találkozójáról, 1605. november 11.* Budapest, EURÓPA, 1988.

DOMINKOVITS 2006

DOMINKOVITS Péter: „Egy nemzetek lévén... *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején.* Budapest, MARTIN OPITZ, 2006.

EVANS 1979

EVANS, R[obert] J[ohn] W[eston]: *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation.* Oxford–New York, OXFORD UNIVERSITY PRESS–CLARENDON PRESS, 1979.

GUNST 2000

GUNST Péter: *A magyar történetírás története. 2. jav. kiad.* Debrecen, CSOKONAI KIADÓ, 2000.

HORN 2006

HORN Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusai. In: *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.* Szerk. BALLA Péter et al. Budapest, KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM, 2006. 87–104.

INGRAO 2000

INGRAO, W. Charles: *The Habsburg Monarchy 1618–1815. 2nd edition.* Cambridge, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2000.

PÁLFFY 2008

PÁLFFY Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2008.

PAPP 2001

PAPP Sándor: Török–magyar tárgyalások és szerződészkötés 1605-ben. In: *Historia manet. Volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv 75.* Eds. BARBU, Violeta–TÜDÖS, S. Kinga. București–Cluj, KRITERION, 2001. 119–135.

PAPP 2004

PAPP Sándor: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 117. 2004. 1198–1211.

ROMSICS 2006

ROMSICS Ignác: Magyar történetírás a 20. században. In: *Találkozások. Vársgyezi Asztrik pannonhalmi főapát hatvanadik születésnapjára.* Szerk. SULLYOK Elemér–VARGA Mátyás. Pannonhalma, PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG, 2006. 257–281.

TESZELSZKY 2006

TESZELSZKY, Kees: A Bocskai-korona mítosza. A koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében. In: *Magyarország védelme – Európa védelme.* Szerk. PETERCSÁK Tivadar–BERECZ Mátyás. Eger, DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM, 2006. 239–246.

VARDY 1976

VARDY, Steven Bela: *Modern Hungarian Historiography.* Boulder, East European Monographs–New York, distributed by COLUMBIA UNIVERSITY PRESS, 1976.

WINKELBAUER 2003

WINKELBAUER, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter.* 1–2. Wien, UEBERREUTER, 2003.